

Promjena ulične toponimije u post-jugoslavenskom periodu (1990. - 2018.): usporedba Zagreba i Beograda

---

Faber, Marko

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:033777>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Marko Faber

Promjena ulične toponimije u post-jugoslavenskom periodu (1990.-2018.): usporedba Zagreba i Beograda

Prvostupnički rad

Mentor: prof. dr. sc. Laura Šakaja

Ocjena: _____

Potpis: _____

Zagreb, 2019.

Sveučilište u Zagrebu

Prvostupnički rad

Prirodoslovno-matematički fakultet

Geografski odsjek

Promjena ulične toponimije u post-jugoslavenskom periodu (1990.-2018.): usporedba Zagreba i Beograda

Marko Faber

Izvadak: Prvostupnički se rad bavi usporedbom promjena urbane toponimije u postjugoslavenskom, odnosno postsocijalističkom periodu u glavnom gradu Republike Hrvatske Zagrebu i glavnom gradu Republike Srbije Beogradu. U prvom se dijelu rada istražuju i objašnjavaju specifičnosti u promjeni gradskog teksta u Zagrebu i Beogradu. Proučava se vremenski i prostorni raspored ukinutih i nastalih toponima, kao i njihova kategorizacija prema tipu naziva. Promjene u toponimiji stavljaju se u kontekst političkih i ideoloških promjena s kraja 20. i početka 21. stoljeća, odnosno rušenja stare kanonske strukture socijalističkog jugoslavenskog sistema i stvaranja novog, nacionalno određenog kanona, čiji je gradski tekst integralni dio. Analizira se i utjecaj ratnih migracija na toponimiju gradskih predgrađa i prigradskih naselja. Drugi dio rada uspoređuje saznanja o promjenama u Zagrebu i Beogradu i određuje sličnosti i razlike u odnosu prema urbanoj toponimiji u glavnim gradovima novonastalih postjugoslavenskih država.

22 stranica, 8 grafičkih priloga, 0 tablica, 7 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: ulično nazivlje, Zagreb, Beograd, postsocijalizam

Voditelj: prof. dr. sc. Laura Šakaja

Tema prihvaćena: 7. 2. 2019.

Datum obrane: 20. 9. 2019.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb

Undergraduate Thesis

Faculty of Science

Department of Geography

Changes in urban toponymy during the post-Yugoslav period (1990-2018): a comparative study of Zagreb and Belgrade

Marko Faber

Abstract: The undergraduate thesis is researching changes in urban toponymy in the post-Yugoslav and post-socialist period in Zagreb, the capital of the Republic of Croatia, and Belgrade, the capital of the Republic of Serbia. First part of the thesis is researching and explaining the specifics of changes in the city text of Zagreb and Belgrade, respectively. The temporal and spatial layout of abolished and newly created toponyms is analyzed, as well as their categorization by type. Changes in toponymy are placed in the context of political and ideological upheaval in the period of the late 20th and early 21st centuries, that is, of the toppling of the old Yugoslav socialist canonical structures and their replacement by newly created, nationally-oriented ones, of which the city text is an integral part. The influence of war-induced migrations on the toponymy of city suburbs and satellite towns is also considered. The second part of the thesis is comparing the changes in Zagreb and Belgrade and trying to determine the similarities and differences in the relations with urban toponymy in the capital cities of newly established post-Yugoslav states.

22 pages, 8 figures, 0 tables, 7 references; original in Croatian

Keywords: street names, Zagreb, Belgrade, post-socialism

Supervisor: Laura Šakaja, PhD, Full Professor

Undergraduate Thesis title accepted: 07/02/2019

Undergraduate Thesis defense: 20/09/2019

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Razrada	4
2.1. Metodologija	4
2.2. Zagreb.....	4
2.3. Beograd	8
2.4. Usporedba	18
3. Zaključak	21
4. Literatura	22
5. Izvori	22

1. UVOD

Davanje naziva prostornim pojavama neophodno je čovječanstvu od najranijih dana njegova postojanja. Toponimi su kroz povijest predstavljali bitne oznake u prostoru pomoću kojih su ljudi mogli saznati ponešto o prirodnim i inim karakteristikama, vlasničkoj ili etničkoj strukturi određenog kraja, ali i lako prenijeti ta znanja novim generacijama. Putem toponima se u krajolik tako utiskivalo ljudsko iskustvo, kao i religijska i mitološka simbolika koja se kroz povijest pridavala istaknutim geografskim obilježjima poput planinskih vrhova, izvora, itd. S razvojem pismenosti i gradova, a posebice modernih oblika društvene i političke organizacije i toponimija je počela evoluirati (Azaryahu, 1996). Postalo je potrebno davati specifična imena sve većem broju gradskih ulica, za čime je slijedilo logično pitanje – po kome ili čemu nazvati ulice?

Odabir naziva ulica nije politički i kulturno neutralan proces. Ulična toponimija ne služi isključivo za orijentaciju u prostoru, već je i sredstvo kojim vladajuće političke elite pokušavaju (i često uspijevaju) u krajolik utisnuti simbole njihove ideologije. Ulični su nazivi u tom smislu posebno efektivni jer se koriste svakodnevno i njihova „prizemnost“ osigurava da stanovnici naselja neće na njih gledati kao na eksplicitne pokušaje širenja vladajuće ideologije, kao što je slučaj sa, primjerice, spomenicima (Azaryahu, 1996). Svakodnevno korištenje uličnog nazivlja tako praktički tjera stanovnike i druge korisnike gradskih prostora na prihvaćanje određenih simbola, bez da oni na to obraćaju previše pozornosti.

U tom se smislu kroz proučavanje trenutnog uličnog nazivlja i njegovih promjena kroz povijest može ustvrditi s kojom su ideološkom namjerom određeni gradski prostori nazivani po određenim osobama, događajima, prostornim cjelinama itd. Određivanje ulične toponimije stoga predstavlja jedan od najutjecajnijih, premda ne pretjerano očitih primjera međuodnosa čovjeka i prostora, pri čemu ljudi (ili određena skupina ljudi) mijenjaju simbolički karakter nekog prostora (ulice, trga...), a ta (promijenjena) simbolika potom utječe na percepciju povijesti i sadašnjosti čitave populacije određenog prostora.

U kulturnoj geografiji česta je usporedba krajolika s palimpsestom, vrstom starih rukopisa napisanih na pergamentu s kojeg je ostrugan prijašnji tekst. Metaforom se želi ukazati na nestalan karakter krajolika, u kojemu se uz nove pojave u pozadini uvijek naziru ostaci prošlosti, a čitav je krajolik u stalnom procesu stvaranja i uništavanja, obnove i zaborava (Šakaja, 2015). Za temu ulične toponimije ovo također predstavlja prihvatljivu metaforu. Nazivi nekih ulica i trgova mijenjali su se kroz povijest, dok su neki drugi nazivi ostali od pamtivijeka isti. Neki su trajali duže, a neki kraće; neki stari nazivi i danas se kolokvijalno koriste, dok su drugi odavno pali u zaborav. Cilj istraživanja promjena uličnog nazivlja trebao bi biti shvaćanje ideološke i političke podloge povijesnih promjena, kao i bolje razumijevanje

uzroka i posljedica sličnih procesa u današnje vrijeme. Ovakve se promjene u prostoru mogu smatrati benignima, no zbog svoje simboličke važnosti u stvaranju kolektivnog povijesnog narativa, odnosno „zajedničke biografije“ (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009; Šakaja i Stanić, 2011) stanovnika određenog naselja i/ili pripadnika određene nacije, one predstavljaju bitan faktor društvenih i političkih odnosa.

Promjene u „gradskom tekstu“ – koji pored uličnog nazivlja uključuje i spomenike (kojima se uglavnom nećemo baviti u ovome radu) i predstavlja još jednu korisnu metaforu u istraživanjima urbane toponimije (Crljenko i Šakaja, 2017) – najčešće su i najočitije u vremenima velikih političkih promjena, posebice tijekom revolucija i prevrata (Azaryahu, 1996). Prostor bivše Jugoslavije u proteklom je stoljeću prošao kroz nekoliko takvih naglih i radikalnih promjena društveno-političkog poretka: Prvi svjetski rat, raspad starih monarhija i stvaranje zajedničke južnoslavenske države; Drugi svjetski rat s pretežno njemačko-talijanskom okupacijom; Narodnooslobodilačku borbu i revoluciju s uspostavom socijalističke Jugoslavije, te konačni raspad SFRJ uz etničke sukobe i tranziciju prema tržišnom kapitalizmu. Uz ove velike povijesne odrednice postojale su i brojne manje o kojima će biti riječi kasnije. Svi su ti povijesni lomovi u manjoj ili većoj mjeri rezultirali i promjenama gradskog teksta, a posebice urbane toponimije.

Iz tog razloga gradovi bivše Jugoslavije predstavljaju plodno tlo za istraživanja ovog tipa. Zagreb je već u nekoliko radova predstavljen kao ogledni primjer politički uvjetovanih promjena naziva ulica (Azaryahu, 1996; Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009; Šakaja i Stanić, 2011), no o drugim većim gradovima nekadašnje SFRJ nije napisano mnogo. Pozitivan pomak u tom smjeru predstavlja doktorska disertacija Srđana Radovića (Radović, 2012) koja proučava i uspoređuje procese komemoracije i dekomemoracije prostora pomoću podataka iz nekoliko post-jugoslavenskih gradova, uključujući Zagreb i Beograd, ali i nekoliko manjih gradskih naselja u Srbiji i Bosni i Hercegovini.

U okviru ovoga rada bavit ćemo se upravo usporednom analizom promjena urbane toponimije dvaju najvećih gradova bivše Jugoslavije, Beograda i Zagreba, od 1990. do početka 2018. godine. Cilj je ovoga rada ustanoviti na koji je način politička i ekonomska tranzicija utjecala na promjene u gradskom tekstu spomenutih gradova te usporediti sličnosti i razlike u prostornom, vremenskom i simboličkom razvoju njihove ulične toponimije u navedenom razdoblju. Za potrebe rada kao početna je godina uzeta 1990. Te je godine u SFRJ i službeno uveden višestranački sustav, koji je potvrđen izborima u svim saveznim republikama krajem iste godine. Pobjede nacionalističkih stranaka na izborima 1990. tako predstavlja prekid s jednom (jugoslavenskom, socijalističkom) kulturom sjećanja i početak razvoja nove, koja je s

vremenom preslikana i na toponimiju (post-)jugoslavenskih gradova. Krvavi raspad Jugoslavije ubrzao je taj proces, te je potrebno istražiti kako je utjecao na Zagreb i Beograd kao centre dvaju suprotstavljenih strana u ratnim sukobima prve polovice 1990-ih. Druga velika (premda slabije izražena) politička transformacija u Hrvatskoj i Srbiji dogodila se početkom 2000-tih godina, kada su s vlasti na državnoj i lokalnoj razini (privremeno) uklonjene do tada vladajuće stranke – HDZ u Republici Hrvatskoj, odnosno SPS u Srbiji i tadašnjoj Saveznoj Republici Jugoslaviji. Nove, liberalno usmjerene vlasti u obje države također su uvjetovale daljnji smjer komemoracije prostora, što se ponovno najjasnije očitovalo u njihovim glavnim gradovima. Od posebne je važnosti za analizu post-jugoslavenskih promjena u gradskom tekstu i općenitoj kulturi sjećanja odnos novih vlasti prema jugoslavenskom i nasljeđu Narodnooslobodilačke borbe (NOB-a), odnosno pogledu na Drugi svjetski rat i poraće. Ova tema u mnogim aspektima predstavlja prvorazredno političko i ideološko pitanje sve do današnjih dana, te ćemo joj u ovom radu pridati posebnu pažnju.

2. RAZRADA

2.1. METODOLOGIJA

U narednom dijelu ovoga rada usporedit ćemo procese promjene urbane toponimije u Zagrebu i Beogradu od 1990. do kraja 2017. godine. U tu će svrhu biti korištena kvantitativna (statistička) i kvalitativna analiza, uključujući analizu prostornog rasporeda uličnog nazivlja. Za potrebe analize područja Grada Zagreba koristit će se prvenstveno rezultati prijašnjih istraživanja, konkretno onih vezanih uz čitavo područje grada s naglaskom na uži centar (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009; Šakaja i Stanić, 2011) te istraživanja perifernog gradskog teksta na primjeru zagrebačke Dubrave (Crljenko i Šakaja, 2017). Uz to, bit će naglašene i neke naknadne promjene nastale nakon izdavanja spomenutih članaka.

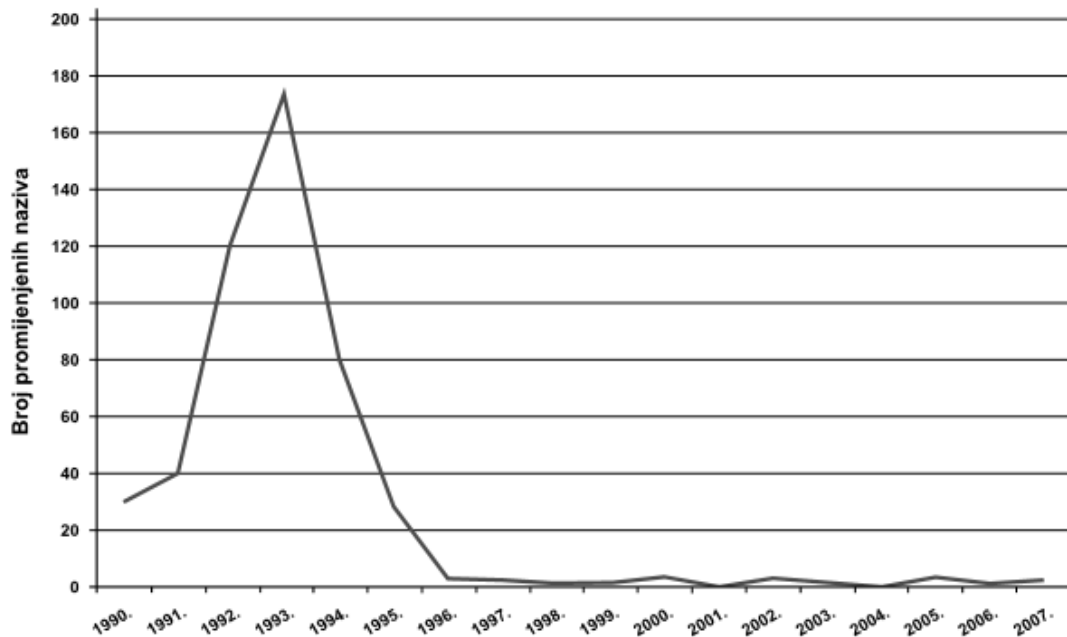
Analiza promjena ulične toponimije u Beogradu najvećim je dijelom rezultat istraživačkog rada provedenog u tom gradu tijekom lipnja 2019. godine. Za pomoć pri kontekstualizaciji navedenih promjena korišten je ranije spomenuti doktorski rad dr. sc. Srđana Radovića o gradskom tekstu u post-jugoslavenskim gradovima (Radović, 2012).

2.2. ZAGREB

Grad Zagreb već je u nekoliko domaćih i stranih radova dan kao školski primjer promjena ulične toponimije uslijed političkih previranja (Azaryahu, 1996; Radović, 2012; Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009; Šakaja i Stanić, 2011). Zagreb je u 20. stoljeću bio u sastavu čak 5 državnih tvorevina (ne računamo li kratkotrajnu Državu SHS) i svaka je od njih odlučila ostaviti svoj ideološki otisak u nazivlju zagrebačkih ulica, istovremeno brišući simbole svojih prethodnika. Posljednja se takva promjena dogodila nakon prvih višestranačkih izbora 1990. godine, na kojima je pobijedio nacionalistički orijentirana Hrvatska demokratska zajednica. HDZ je ubrzo po osvajanju vlasti u Zagrebu krenuo u obračun sa simbolima bivšeg sustava i pokrenuo kampanju brze i masovne dekanonizacije ličnosti i događaja iz NOB-a i socijalističke Jugoslavije, kao i uklanjanje naziva temeljenih na toponimima iz većine drugih republika bivše SFRJ (uz izuzetak određenih toponima iz BiH i Vojvodine). Ovom procesu je „pripomogao“ i Domovinski rat (1991.-1995.) zbog kojeg su i nesocijalističke jugoslavenske ideje doživjele svojevrsan ideološki bankrot, koji su nove vlasti spremno iskoristile.

Pri istraživanju promjena urbane toponimije u Zagrebu (ili bilo kojem gradu) treba analizirati vremenski, prostorni i kvalitativni aspekt, u smislu kategorizacije ukinutih i novih uličnih naziva. U tu svrhu ovdje ćemo se koristiti zaključcima već postojećih radova na tu temu (Stanić,

Šakaja i Slavuj, 2009; Šakaja i Stanić, 2011; Crljenko i Šakaja, 2017) i njihovom kategorizacijom hodonima.

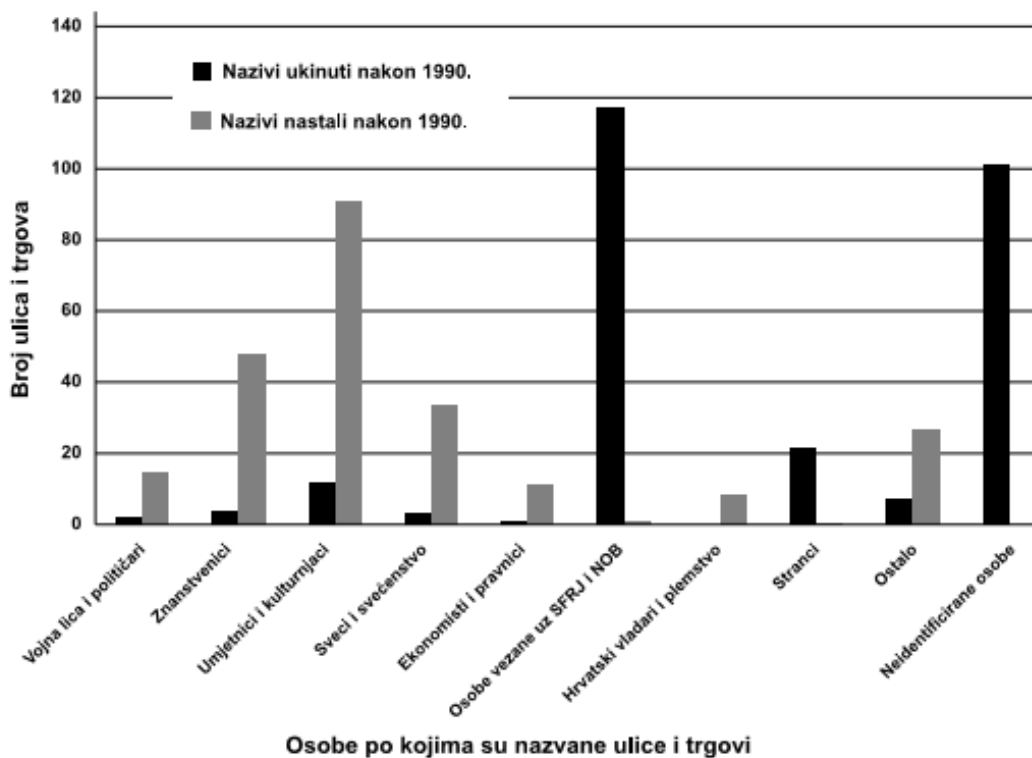
Slika 1. Promjene naziva zagrebačkih ulica i trgova u postsocijalističkom razdoblju

Izvor: Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009; Šakaja i Stanić, 2011

Na slici 1 vidimo da su se najveće promjene uličnog nazivlja u Zagrebu odvale unutar prvih nekoliko godina po dolasku nove vlasti. Do 1996. proces promjene je praktički završen i Zagreb – a posebice njegovo središte – je gotovo u potpunosti očišćen od jugoslavenske i socijalističke simbolike. U centru grada je od sredine 1990-ih do 2000. godine iz prošle simboličke strukture opstao samo Trg maršala Tita; nakon pobjede lijevih stranaka na izborima 2000. godine vraćen je i stari (jugoslavenski) naziv Trgu žrtava fašizma, što je ujedno predstavljalo i jedino simbolički bitno preimenovanje u centru Zagreba do 2017. godine, kada je odlukom Gradske skupštine Trg maršala Tita preimenovan u Trg Republike Hrvatske.

Slučaj Trga Republike Hrvatske zanimljiv je za istraživanje urbane toponimije. Taj je trg preživio 1990-e noseći ime jugoslavenskog predsjednika i partizanskog vođe Josipa Broza Tita dobrim dijelom zahvaljujući (pretežno) pozitivnom mišljenju koje je o njemu kao državniku imao predsjednik RH dr. Franjo Tuđman (Net.hr, 2017). Usprkos tome, od ranih 1990-ih s desnice su dolazili zahtjevi za promjenom imena. Kao alternativa se uglavnom navodio naziv *Kazališni trg* koji je prethodno postojao tek godinu dana (1945.-1946.), no sve su kampanje za promjenu imena Trga maršala Tita završavale neuspjehom, bez obzira na upornost njihovih pokretača. Uzrok tome leži u činjenici da je nakon izbora 2000. godine (zapravo još i ranije, od

tzv. Zagrebačke krize 1995. godine) vlast u Zagrebu konstantno bila kod pripadnika nominalno lijeve opcije, čija je ideološka pozicija više blagonaklona antifašističkom i jugoslavenskom nasljeđu od njezina prethodnika HDZ-a. Situacija se promijenila nakon lokalnih izbora 2017. godine, kada je za potrebe održanja većine u Skupštini gradonačelnik Milan Bandić sa svojom strankom ušao u koaliciju s nacionalističkom strankom *Nezavisni za Hrvatsku*. Jedan od uvjeta za sklapanje koalicije od strane NzH bila je kontrola nad Gradskim odborom za imenovanje ulica i trgova, na što je gradonačelnik ubrzo pristao (N1, 2017). NzH je potom kroz Skupštinu progurao odluku o preimenovanju Trga maršala Tita, za koju su glasali i zastupnici stranke Milana Bandića, ponovno iz potrebe očuvanja koalicijske većine. Ovaj je primjer zanimljiv jer pokazuje da o kanonizaciji i dekanonizaciji određenih ličnosti u prostoru ponekad ne odlučuje politička opcija koja drži većinu poluga vlasti ili ona koja ima većinsku potporu lokalnog stanovništva, već manjinska opcija koja se igrom slučaja našla u poziciji odlučivanja. Slične situacije valja imati na umu pri istraživanju uzroka promjena urbane toponimije.

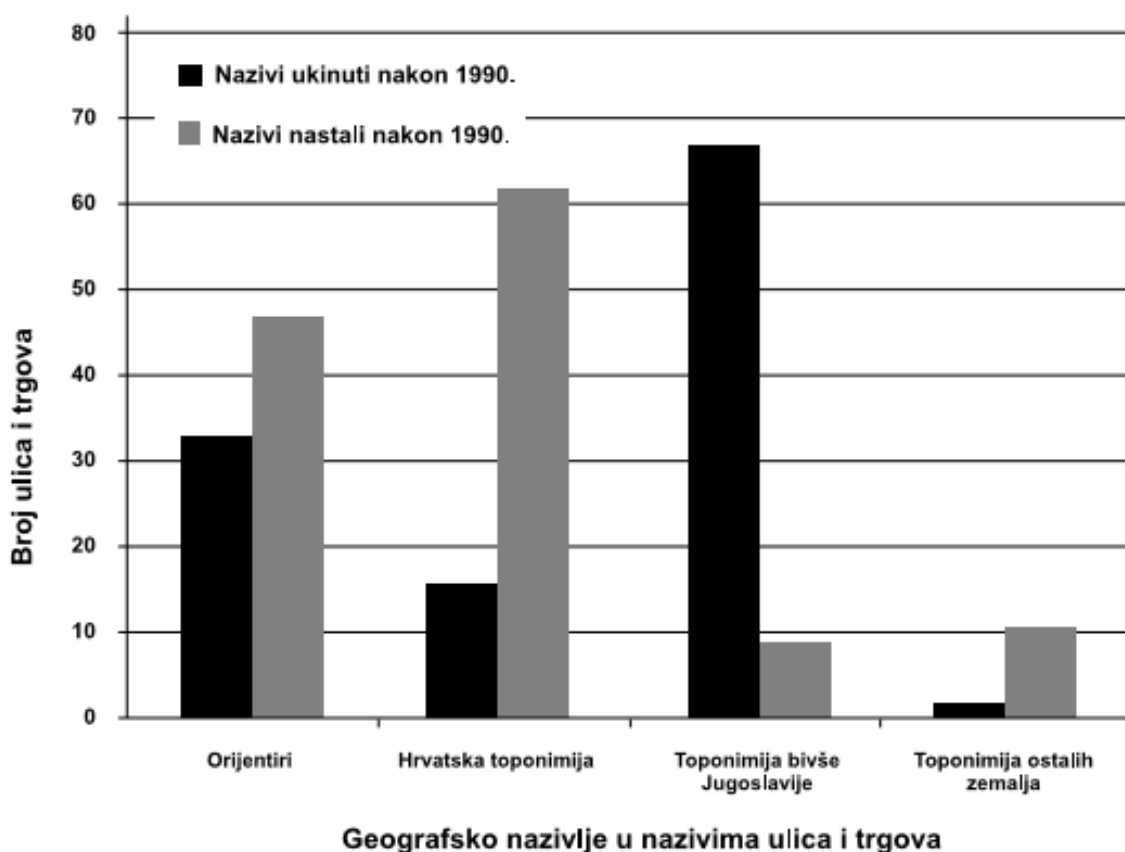
Slika 2. Zagrebačke ulice i trgovi nazvani po osobama, preimenovanja 1990.-2009.

Izvor: Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009; Šakaja i Stanić, 2011

Osim vremenske, treba proučiti i kvalitativnu dimenziju promjena zagrebačkog urbanog nazivlja. Na slici 2 vidimo potpuno dokidanje imenovanja ulica po sudionicima NOB-a i političarima iz socijalističke Jugoslavije. Umjesto njih, ulice dobivaju (hrvatski) umjetnici i

znanstvenici, a u manjoj mjeri svećenstvo i političari (pretežno iz razdoblja prije Drugog svjetskog rata). Stranci – uglavnom osobe povezane sa međunarodnim radničkim i komunističkim pokretom – također gube svoje mjesto u novom kanonu. Od antifašističkih boraca koji su zadržali „svoje“ ulice, svi ili gotovo svi su po nacionalnosti Hrvati. Ovaj je postupak bio u skladu s tada prevladavajućim narativom o hrvatskoj „nacionalnoj“ antifašističkoj borbi, s koje se pokušavalo ukloniti svaki prizvuk komunističke ideologije, jugoslavenstva ili doprinosa hrvatskih Srba NOB-u (vidi primjerice: ur. Kujundžić, 1995). Još je jedan primjer takvog pristupa sjećanju na NOB imenovanje jedne od glavnih ulica u Donjem gradu po hrvatskom komunistu i članu CK KPJ Andriji Hebrangu, koji je trebao poslužiti kao primjer „nacionalnog“ komuniste i borca za hrvatske nacionalne interese u socijalističkoj Jugoslaviji.

Sličnu su sudbinu podijelile i ulice nazvane po toponimima iz drugih republika bivše Jugoslavije (slika 3).

Slika 3. Zagrebačke ulice i trgovi s geografskom komponentom u nazivu: preimenovanja 1990.-2017.

Izvor: Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009; Šakaja i Stanić, 2011

Velika je većina postojećih naziva temeljenih na toponimima republika bivše Jugoslavije uklonjena početkom 1990-ih. S druge strane, broj hrvatskih toponima u uličnom se nazivlju umnogostručio. Ovaj je postupak povezan s kanoniziranjem zamišljenih ili željenih granica novog nacionalnog korpusa, u kojemu su toponimi iz npr. Slovenije ili uže Srbije u potpunosti suvišni (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009; Šakaja i Stanić, 2011). Iznimku donekle čine ulice u gradskoj periferiji koje se i danas nazivaju po naseljima (uglavnom manjim) u Bosni i Hercegovini. To je posljedica relativno velike koncentracije doseljenika i izbjeglica iz tih krajeva u periferne gradske četvrti, što se najbolje vidi na primjeru zagrebačke Dubrave (Crljenko i Šakaja, 2017).

Ulice i trgovi nazvani po bitnim događajima, pojmovima i institucijama iz NOB-a i SFRJ nisu se bolje proveli i najvećim su dijelom dekanonizirani u novom kontekstu. S druge strane, niti događaji iz suvremene hrvatske povijesti (Domovinski rat) nisu značajnije kanonizirani (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009; Šakaja i Stanić, 2011).

2.3. BEOGRAD

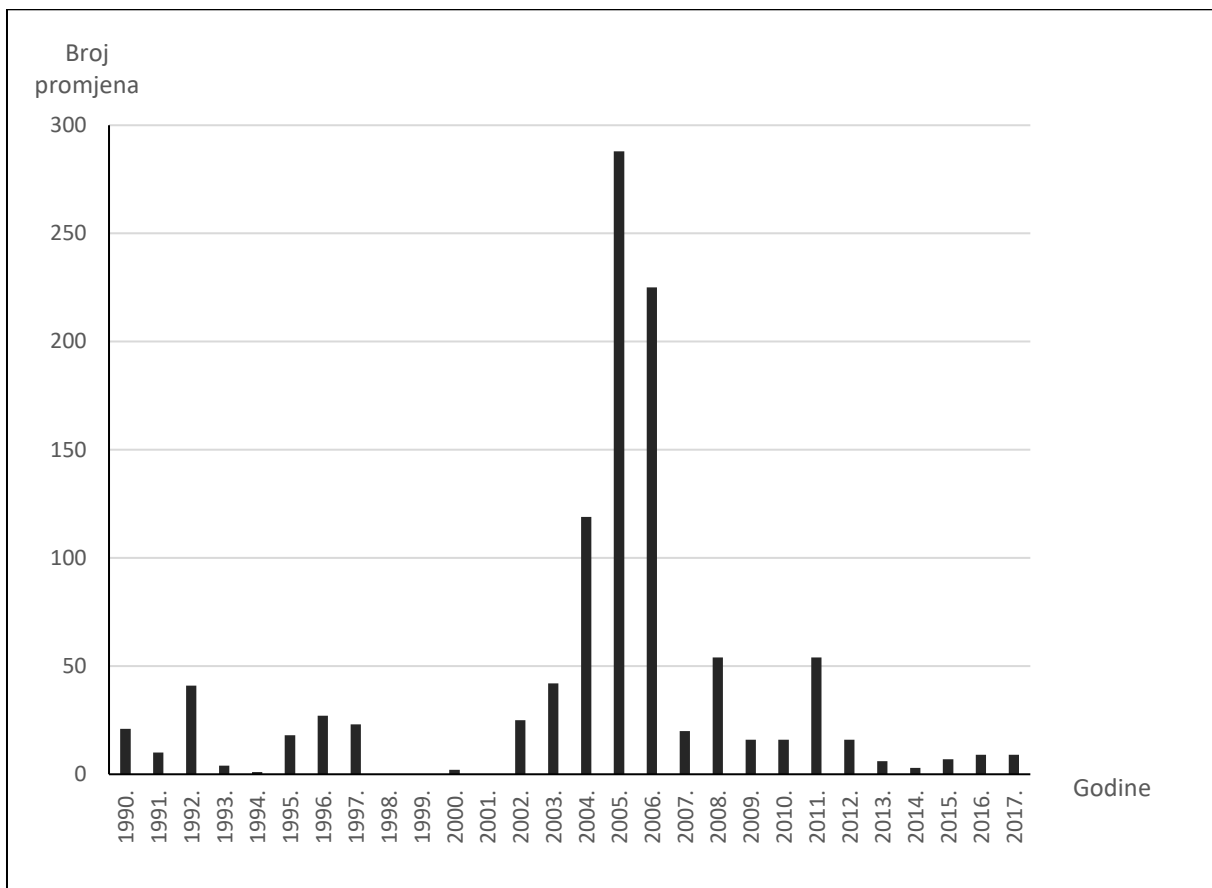
Beograd je, kao i Zagreb, u 20. stoljeću doživio nekoliko promjena državnog i ideološkog okvira: Kraljevinu Srbiju, okupaciju tijekom Prvog svjetskog rata, Kraljevinu SHS/Jugoslaviju, ponovnu okupaciju tijekom Drugog svjetskog rata i istovremeni razvoj NOB-a, socijalističku Jugoslaviju i, u konačnici, tranziciju prema kapitalizmu nakon 1990. godine. Kao i u Zagrebu, i u Beogradu je svaki novi režim utiskivao svoj željeni kanon u urbano tkivo grada, premda rijetko kad na toliko detaljnoj i planskoj razini kao u glavnom gradu Hrvatske.

Prvi dio istraživanja preimenovanja ulica u Beogradu bit će orijentiran na kvantitativne analize – ustvrdit će se koliko je ukupno bilo promjena i kako su one raspoređene po kategorijama toponima, te kako su raspoređene u vremenu. Klasifikacija uličnoga nazivlja predstavlja stalni metodološki problem u ovakvim istraživanjima jer su ulični nazivi – pa time i kategorije u koje ih se može svrstati – nužno određeni nacionalnim i/ili povijesnim kontekstom svakoga grada. Za potrebe ovog rada koristit će se blago modificirana klasifikacija prema Stanić, Šakaja i Slavuj (2009) koja je korištena za istraživanje promjena u zagrebačkoj urbanoj toponimiji.

Analizirane ulice i trgovi bit će podijeljeni na 5 osnovnih kategorija s posebnim potkategorijama: *Osobe*, *Geografsko nazivlje*, *Nazivi s političko-ideološkim konotacijama*, *Događaji i institucije* te kategorija *Ostalo* za nazive koji ne pripadaju nijednoj od ranije navedenih skupina.

Broj i vremenski raspored preimenovanja

Ukupni je broj preimenovanja u Beogradu od 1990. do 2017. godine iznosio 1056. Pri tome valja naglasiti da su u ovaj broj uključena samo preimenovanja prethodno imenovanih ulica, dok imenovanja novoformiranih ili bezimernih (uključujući promjene naziva poput *Nova I*, *Altina nova I* itd.) nisu ubrojana u statistiku; s druge strane ubrojani su nazivi prilaza i odvojaka (npr. *Kumrovačka I. prilaz* i slično) ukoliko su na neki način imenovani.

Slika.4. Promjene naziva beogradskih ulica i trgova nakon 1990. godine.

Izvor: *Službeni list Grada Beograda*, 1990.-2017.

Na slici 4 odmah je uočljivo da je najveći val preimenovanja trajao u prvoj polovici 2000-tih godina, konkretno od 2004. do kraja 2006. godine. Ovaj je proces zapravo započeo još 2002. godine, ubrzo po konsolidaciji novih liberalnih vlasti koje su državnu upravu preuzele nakon tzv. „petooktobarskih“ promjena, nazvanih tako prema datumu 5. listopada (oktobra) 2000. godine, kada je s vlasti srušen Slobodan Milošević i Socijalistička partija Srbije. Već je 15. ožujka 2001. godine započela s radom novoformirana *Komisija za spomenike, nazive ulica i trgova* Skupštine grada Beograda, stvorena s „osnovnim načelom da se ulicama, gde god je to

moguće, vrate prvobitni nazivi“ (citirano u: Radović, 2012), odnosno promijene nazivi nastali u periodu socijalističke Jugoslavije.

Primjetljiv je relativno malen broj promjena tijekom turbulentnih 1990-ih godina, kao i u najnovije vrijeme. Manjak promjena 1990-ih posebno je zanimljiv u usporedbi s istim razdobljem u Zagrebu, gdje se najveći broj promjena uličnih naziva (kako je ranije spomenuto) odvio upravo u prvoj polovici tog desetljeća. Tijekom ranih 1990-ih na vlasti u Beogradu je bio SPS – vladajuća stranka na državnoj razini – no nakon izbora i prosvjeda 1996. većinu u Skupštini preuzima oporba predvođena Zoranom Đinđićem, a svega nekoliko mjeseci kasnije nacionalistički Srpski pokret obnove uz varljivu podršku SPS-a. Gradska je vlast u posljednjim godinama 1990-ih zbog političkih sukoba pretežno funkcionirala kao „hladan pogon“, nesposoban provesti ikakve značajnije reforme. Kratkotrajni oporbeni *intermezzo* za vrijeme vlasti Đinđićevog DS-a imao je velik utjecaj na uličnu toponimiju Beograda; ne toliko kvantitativno (kako se vidi na Slici 4, ukupan broj promjena bio je relativno malen), koliko kvalitativno, vezano za lokaciju (centar grada) i promijenjene nazive (ličnosti i događaji povezani sa SFRJ i socijalističkim pokretom). No, općenito gledano, period raspada Jugoslavije i jačanja međunacionalnih sukoba nije imao velik *kvantitativni* utjecaj na beogradsku uličnu toponimiju. Ovaj će proces biti dodatno pojašnjen u narednom dijelu rada.

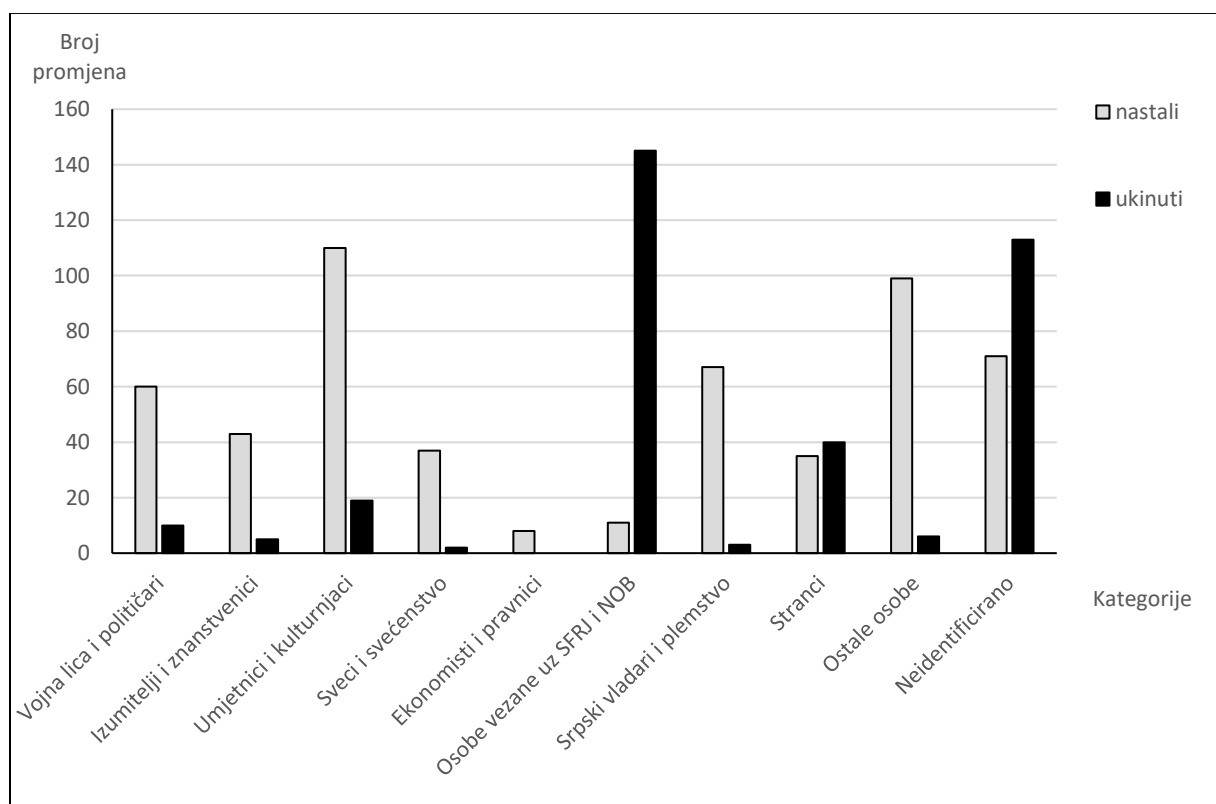
U vezi s velikim skokom 2005. i 2006. godine bitno je naglasiti da se tu dobrim dijelom radi o uzastopnom preimenovanju istih ulica u prigradskim naseljima (Sremčica i Umka unutar gradske četvrti Čukarica), pri čemu su 2005. dotadašnji slabo definirani nazivi (Beogradska ulica i njeni prilazi) zamijenjeni pretežno kosovskim geografskim nazivljem, a 2006. su godine iste te ulice dobile nove nazive temeljene na prezimenima lokalnih obitelji i likova iz pučkih predaja i književnih djela. Navedeno treba imati na umu pri analizi „vrhunaca“ iz 2005. i 2006. godine.

Promjene nazivlja po kategorijama

Pri analizi beogradske ulične toponimije koristit će se prilagođena kategorizacija korištena u istraživanju promjena uličnog nazivlja u Zagrebu (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009; Šakaja i Stanić, 2011). U prvom dijelu analize razmotrit ćemo samo nazive ulica koji su *preimenovani*, dakle onih koji su prije promjene već nosili određeni naziv. Pod terminom „ukinuti nazivi“ bit će skupljeni nazivi ulica koji su promijenjeni od 1990. do 2017. godine (ukoliko je ulica više puta mijenjala ime, koristit će se samo najstariji naziv). Termin „nastali naziv“ uključuje nove nazive ulica koji su zamijenili prijašnje (ukinute).

Unutar kategorije *Osobe* (1) ponovno će biti izdvojene potkategorije: 1.1 vojna lica i političari, 1.2 izumitelji i znanstvenici, 1.3 umjetnici i kulturnjaci, 1.4 sveci i svećenstvo, 1.5 ekonomisti i pravnici, 1.6 osobe vezane uz SFRJ i NOB, 1.7 srpski vladari i plemstvo, 1.8 stranci, 1.9 ostale osobe (sportaši, zaslužni građani, učitelji itd.) i 1.10 neidentificirane osobe. Znameniti Srbi iz zemalja bivše Jugoslavije i pojedinci rođeni van Srbije, ali koji su značajnije djelovali unutar današnje Srbije ubrojani su u „domaće“ kategorije. Lokalno poznati vojnici (ponajprije veterani Solunskog fronta u Prvom svjetskom ratu) ubrojani su u kategoriju „ostalih osoba“, dok je kategorija „vojnih lica“ ostala rezervirana za časnike, ratne heroje i vojvode nacionalnog značaja.

Sl. 5. Nastali i ukinuti nazivi prema osobama među preimenovanim ulicama i trgovima u Beogradu, 1990.-2017.

Izvor: *Ulice i trgovi Beograda*, 2005; *Hrvatska enciklopedija*, n.d.

Na slici 5 odmah je vidljiv trend ukidanja toponima nazvanih po jugoslavenskim socijalističkim političarima i ličnostima iz NOB-a i revolucionarnog pokreta (1.6). Ukupno ih je ukinuto čak 145, a zamijenjeni su nazivima iz drugih kategorija. Zanimljivo je napomenuti da su jedni od prvih ukinutih naziva po članovima KPJ/SKJ bili oni vezani za slovenske komunističke političare, točnije Edvarda Kardelja i Borisa Kidriča. Obojica još uvijek imaju svoje ulice u prigradskim naseljima, no vrlo su brzo uklonjeni iz gradskog centra, čime se jasno dalo do

znanja da spomenutim političarima nema mjesta u novom kanonu. Ova je promjena vjerojatno usko vezana za sukobe između političkih vodstava SR Slovenije i SR Srbije koji su započeli krajem 1980-ih i naposljetku rezultirali Desetodnevnom ratom u Sloveniji početkom 1991. godine.

Općenito je zanimljiv odnos Miloševićevog SPS-a prema jugoslavenskom i partizanskom nasljeđu. Iako je već 1992. godine iz centra grada „izbačen“ doživotni jugoslavenski predsjednik Tito (zamijenile su ga *Glavna ulica* u Zemunu i *Ulica srpskih vladara* u četvrti Stari Grad), većina ulica nazvanih po partizanskim borcima ili komunističkim političarima (osim spomenutih Slovenaca) ostale su nepromijenjene u prvoj polovici 1990-ih.

Prvi veći val promjena naziva iz ove kategorije počeo je sredinom 1997. godine s dolaskom na vlast opozicijske koalicije predvođene Zoranom Đinđićem. Ova su preimenovanja većinom rezultirala vraćanjem starih naziva ulica, promijenjenih nakon Drugog svjetskog rata od strane novih komunističkih vlasti (Radović, 2012). I ove su promjene prvenstveno bile centrirane u staroj gradskoj jezgri (Stari Grad i Vračar) i uključivale su neke od najbitnijih beogradskih prometnica. Tako je 1997. godine Bulevar Crvene armije postao Južni bulevar, trgu nazvanom po srpskom revolucionarnom socijaldemokrati Dimitriju Tucoviću vraćen je stari naziv Slavija, a Bulevar revolucije postao je Bulevarom kralja Aleksandra Karađorđevića. Uz njih, svoje su centralno mjesto u kanonu gradskog teksta izgubili i drugi velikani NOB-a, poput Moše Pijade, Ive Lole Ribara, Save Kovačevića i Božidara Adžije.

Nakon petooktobarskih promjena 2000. godine proces dekomemoracije osoba povezanih s NOB-om i socijalističkom Jugoslavijom proširio se i na do tada pretežno neizmijenjenu periferiju grada. Partizanski borci i komunistički političari 2003. su godine većinom izgubili svoja mjesta u Lazarevcu i Obrenovcu, 2008. godine u četvrti Mladenovac itd. Pretežno su zamijenjeni ličnostima iz starije srpske povijesti i političarima iz razdoblja Kraljevine Srbije i Kraljevine Jugoslavije. Možda je najbolji primjer ovog procesa komemoracije i dekomemoracije onaj ulice nazvane po komunističkom aktivistu i atentatoru Aliji Alijagiću, čija je ulica u gradskoj četvrti Rakovica 2005. godine promijenila ime u Ulicu Milorada Draškovića, ministra unutarnjih poslova Kraljevine SHS početkom 1920-ih, kojeg je 1921. u Delnicama ubio upravo – Alija Alijagić.

Početkom 2001. godine formirana je ranije spomenuta *Komisija za spomenike, nazive trgova i ulica* u čijem su sastavu bile poznate javne ličnosti i političari. Službeni je program Komisije bio vraćanje starih (pred-socijalističkih) naziva ulicama i trgovima, no od tog je cilja vrlo brzo odustala i prihvatila plan „revizije bez restitucije“ (Radović, 2012). Tako su iz strogog centra grada 2004. godine uklonjeni gotovo svi hodonimi koji su komemorirali sudionike NOB-a i

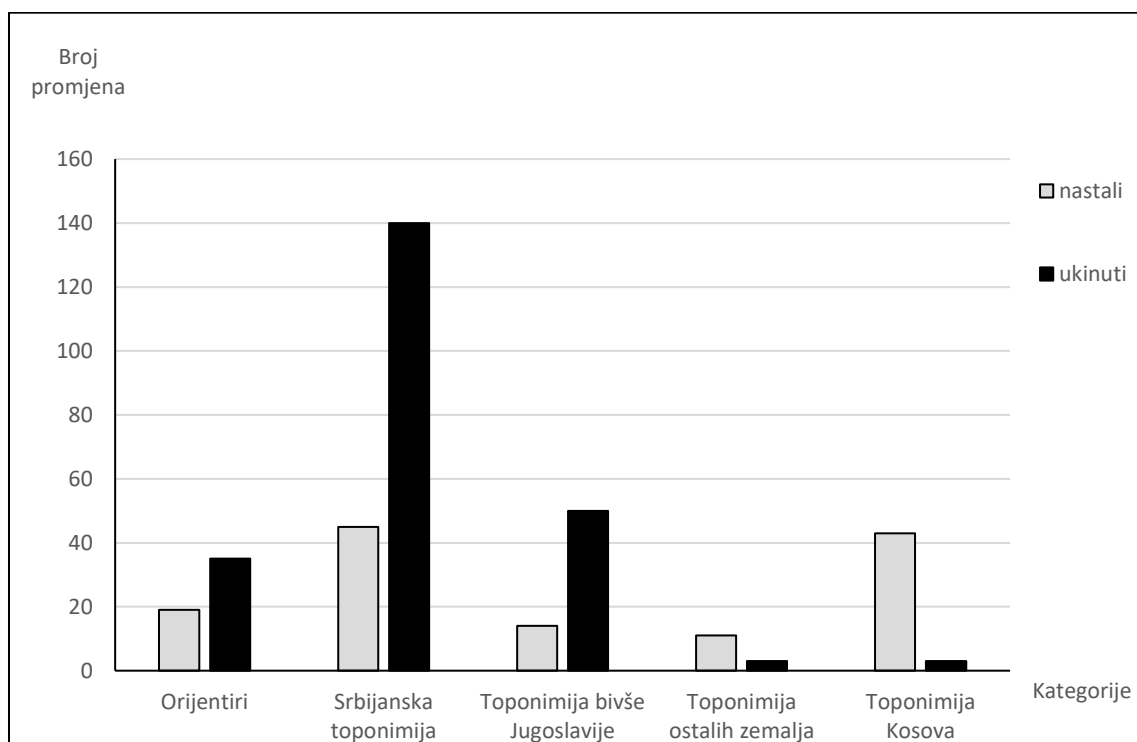
predratne revolucionare i bili zamijenjeni pretežno novim nazivima, baziranim na predratnim političarima, starim srpskim vladarima, umjetnicima itd. Ovaj postupak Komisije je zapravo posve razuman uzmemo li u obzir činjenicu da je jedan od ciljeva toponimske komemoracije stvaranje kolektivnog povijesnog narativa s kojim bi se stanovništvo moglo identificirati. S te strane beskorisno vraćanje starih naziva koji bi, iako smisleni u svoje vrijeme, predstavljali zbunjujući anakronizam u današnjici; ovo je posebno jasno u slučaju uličnog nazivlja u centru grada, koje zbog važnosti svog centralnog položaja uglavnom pripada pojedincima, pojavama ili događajima od velike važnosti u širem nacionalnom kanonu (Azaryahu, 1996).

Iz slike 5 vidljivo je da su toponimi vezani za NOB i socijalističke političare (1.6) uglavnom zamijenjeni toponimima nazvanim po osobama iz drugih kategorije – prevladavaju umjetnici i kulturnjaci (1.3), potkategorija *Ostale osobe* (1.9) koja uključuje sportaše, novinare i druge zaslužne građane te potkategorija *vojnih lica i političara* (1.1), među kojima je najviše onih iz perioda Kraljevine Jugoslavije i Prvog svjetskog rata. Umjetnici i kulturnjaci, ali i izumitelji i znanstvenici (1.2) služe kao donekle ideološki neutralni simboli nacionalnog ponosa, iako se u mnogim slučajevima radi o ljudima koji su držali vrlo čvrste političke stavove (što se pak može ignorirati ili potencirati, ovisno o političkom kontekstu). Vojni časnici i političari koji su dobivali ulice i trgove nakon 1990. godine većinom pripadaju skupini proskribiranih u vrijeme SFRJ zbog njihovih monarhističkih ili drugačije „reakcionarnih“ stavova. Usprkos tome, zanimljiv je relativni manjak toponima nazvanih po pripadnicima četničkog pokreta iz Drugog svjetskog rata, koji, iako u posljednje vrijeme donekle rehabilitiran, očito još nije zaslužio da ga se ubaci u novi kanon i bitnije komemorira u gradskom tekstu. Nekolicina pripadnika četničkog pokreta (odnosno Jugoslavenske vojske u otadžbini, JVuO) koji jesu dobili svoje ulice, dobili su ih na gradskoj periferiji. Tako je vođa JVuO Draža Mihailović u postsocijalističkom razdoblju dobio jednu ulicu, ali u prigradskom naselju Baroševac unutar periferne četvrti Lazarevca – daleko od očiju većine stanovnika i daleko od bitnog položaja u kanonu današnje Srbije. Uzrok ovome vjerojatno ne leži samo u pravnom limbu u kojemu se četnički pokret Draže Mihailovića danas nalazi u Srbiji, nego i u tome što je on potencijalni izvor jakih političkih i društvenih tenzija, slično situaciji s komemoracijom ljudi na neki način povezanih s NDH u suvremenoj Hrvatskoj.

Sveci i svećenstvo (1.4) te srpski vladari i plemstvo (1.7) također su doživjeli povratak u kanon. To nimalo ne čudi, s obzirom na antiklerikalni i antimonarhistički karakter socijalističke Jugoslavije koji je svoj izraz dobio i u ukidanju toponima nazvanih po kraljevima, plemstvu i svećenstvu nakon Drugog svjetskog rata. Do 1950. godine, primjerice, u strogom centru Beograda ostala su samo dva hodonima imenovana po devetnaestostoljetnim vladarima Srbije

– Ulica kneza Miloša i Ulica kneza Mihaila. Uz njih, svoje mjesto u kanonu je zadržao i vođa Prvog srpskog ustanka Đorđe Petrović-Karađorđe (Radović, 2012). Vraćanje naziva i imenovanje novih ulica prema vladarima iz dinastije Karađorđević imalo je drugačiji tok od imenovanja toponima po svećenicima ili srednjovjekovnim plemićima: u centru grada započelo je tek 1997. s pobjedom liberalne opozicije. Ovo kašnjenje može se objasniti time što je do tada vladajući SPS bio sljednik Saveza komunista Srbije i kao takav i dalje neprijateljski raspoložen prema dinastiji Karađorđević, čiji su članovi nakon demokratizacije ponovno pokazivali interes za aktiviranjem na političkoj sceni. No, do danas su se Karađorđevići u potpunosti vratili u kanon, što dokazuje i njihova sveprisutnost među uličnim nazivljem.

U kategoriji ulica nazvanih po strancima (1.8) dogodila se značajna promjena – ljudi povezani s revolucionarnim radničkim pokretom (Karl Marx, Friedrich Engels, Vladimir Lenjin) ili državama bivšeg istočnog bloka (npr. nekadašnji vođa socijalističke Rumunjske Gheorghe Gheorghiu-Dej) danas su u potpunosti dekomemorirani, a kanonu se dodaju strani političari iz perioda Prvog svjetskog rata (npr. Georges Clemenceau i grčki premijer Eleftherios Venizelos), kao i poznati znanstvenici, umjetnici i književnici (ponovno kao „apolitični“ simboli). Svoje su mjesto također izgubili i hrvatski političari poput Stjepana Radića i seljačkog vođe Matije Gupca.

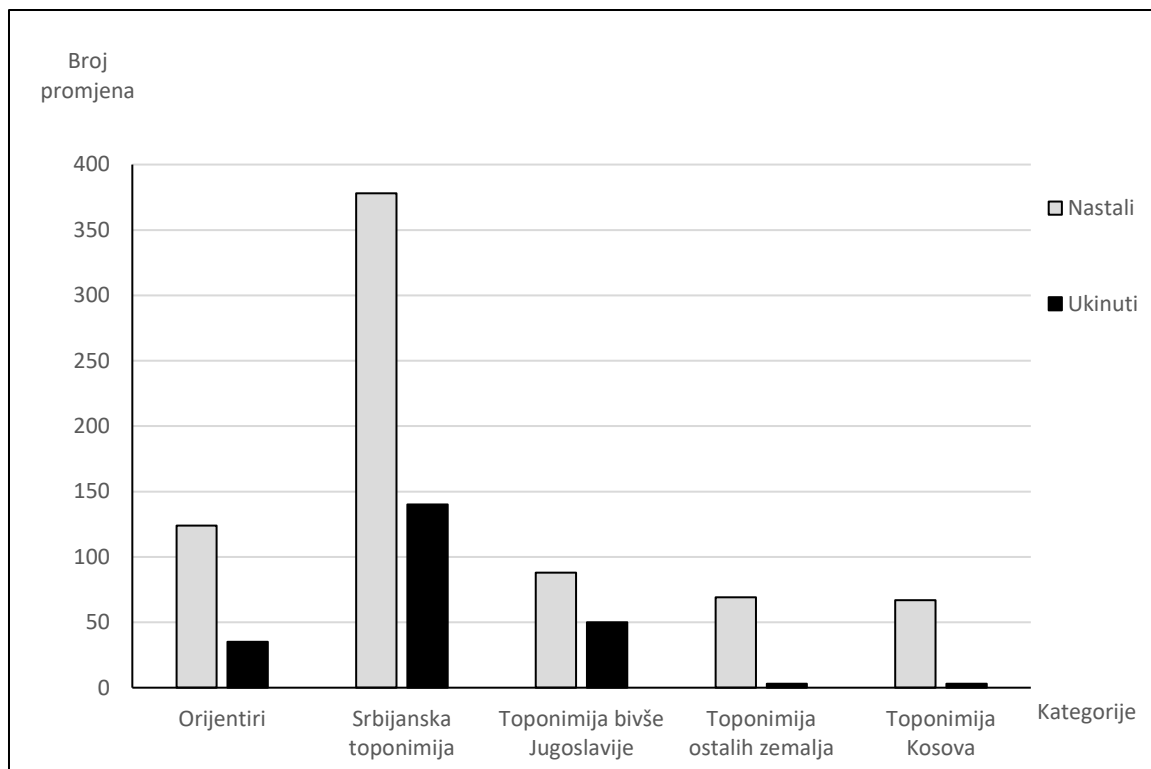
Slika 6. Nastali i ukinuti nazivi s geografskom komponentom među preimenovanim ulicama u Beogradu, 1990.-2017.

Izvor: *Ulice i trgovi Beograda*, 2005; *Hrvatska enciklopedija*, n.d.

Kategoriju *Geografsko nazivlje* može se podijeliti na 5 potkategorija: 2.1 orijentiri, 2.2 srbijanska toponimija (područje Republike Srbije), 2.3 toponimija država bivše Jugoslavije, 2.4 toponimija ostalih zemalja i 2.5 toponimija Kosova. Posljednja je kategorija dodana zbog specifičnog položaja Republike Kosovo, odnosno njenog statusa djelomično priznate države. Rat na Kosovu i pitanje njegova legalnog statusa jedno je od najbitnijih političkih pitanja suvremene Srbije, a samo Kosovo ima i veliku povijesnu i nacionalno-mitološku ulogu u srpskom društvu i kolektivnoj povijesnoj svijesti srpskog naroda.

Analizirajući ovu kategoriju hodonima, možemo uočiti ukidanje velikog broja ulica nazvanih prema toponimima s prostora Republike Srbije (2.2). No, ovaj graf može zavarati jer na brojnost ove potkategorije utječe i velik broj odvojaka, prilaza itd. glavnih naseljskih ulica u predgrađima koji uglavnom nose ime po nekom većem obližnjem naselju ili samom Beogradu, a kojima su u danom razdoblju promijenjeni nazivi. Vidljivo je i osjetljivo micanje naziva prema toponimima iz drugih republika bivše Jugoslavije (2.3). Prvenstveno su uklanjani nazivi temeljeni na gradovima ili prirodnim osobitostima Slovenije i Hrvatske, osim područja koje je tijekom rata 1991.-1995. bilo dijelom Republike Srpske Krajine. Zanimljiv je i velik porast broja toponima vezanih za Kosovo (2.5), što je proces koji je eskalirao nakon završetka Kosovskog rata i intervencije NATO-a (1999.) i nije prestao do današnjih dana. U slučajevima toponima nazvanim prema krajevima bivše Jugoslavije i Kosova radi se o školskom primjeru korištenja uličnog nazivlja za formiranje svijesti o granicama željenog nacionalnog prostora (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009; Šakaja i Stanić, 2011) – Slovenija i zapadna Hrvatska tu definitivno ne spadaju, no Kosovo, Bosna i Hercegovina i prostor „Krajine“ se u njega uključuju. Ovo je posebice važno u slučaju Kosova, čiju nezavisnost Republika Srbija i dalje odbija priznati te ga smatra autonomnom pokrajinom unutar svojeg suverenog teritorija.

Kako bismo dodatno pojasnili situaciju s geografski određenim nazivljem, upotrijebit ćemo sliku 7 na kojoj su uz „ukinute“ nazive ulica prikazani i *svi* novonastali ulični nazivi, uključujući nazive novoformiranih i/ili novoimenovanih ulica u Beogradu. Navedene potkategorije istog su značenja kao na prijašnjoj slici.

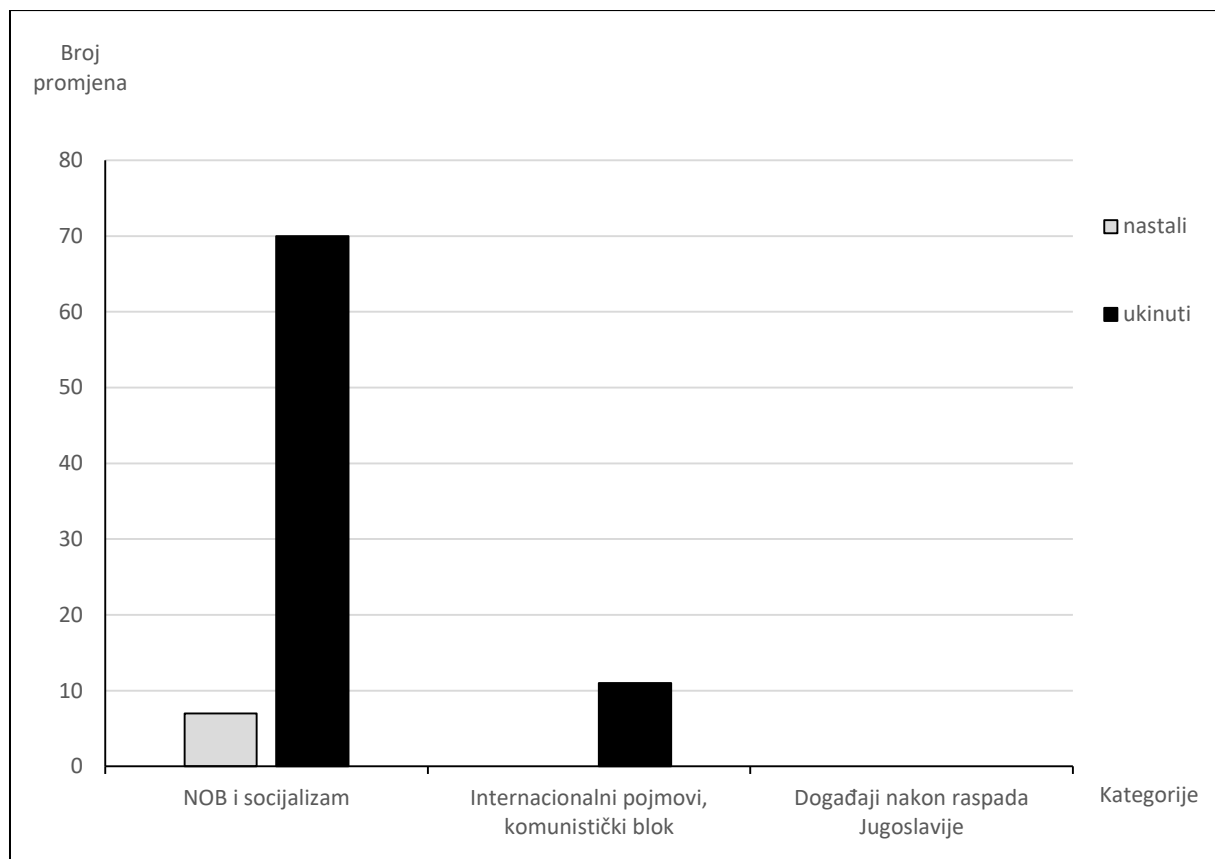
Slika 7. Novoimenovane ulice te ulice i trgovi promijenjenog naziva s geografskom komponentom u postsocijalističkom Beogradu

Izvor: *Ulice i trgovi Beograda*, 2005; *Hrvatska enciklopedija*, n.d.

Gornji primjer može nam poslužiti za detaljniju analizu odnosa gradskih vlasti u Beogradu prema nazivlju s geografskom komponentom. Kao što se vidi, kategorija ulica nazvanih prema toponimima iz Srbije (2.2) nije ignorirana kako se činilo na slici 6, nego je u solidnom porastu. To je u skladu s ranije spomenutim principom korištenja hodonima za definiranje zamišljenog nacionalnog prostora. Također možemo vidjeti i da je broj hodonima vezanih za geografske pojmove iz drugih republika bivše Jugoslavije u porastu, a ne u padu. Posljedica je to ranije spomenute tendencije davanja uličnih naziva prema kosovskim toponimima i toponimima iz krajeva Hrvatske, BiH i Crne Gore naseljenih srpskim stanovništvom. Ova je tendencija najizraženija u prigradskim naseljima s velikim udjelom izbjegličkog stanovništva iz spomenutih država, npr. Borči (čtvrť Palilula) ili Sremčici (čtvrť Čukarica). Tu leži i odgovor na pitanje odakle diskrepancija između podataka prikazanih na slikama 6 i 7, koja se ne pojavljuje u drugim kategorijama naziva: dok je nazivlje bazirano na toponimima bivših jugoslavenskih republika uglavnom izbačeno iz središnjih dijelova grada u kojima je raspored ulica već ustaljen, ono se ponovno pojavilo u predgrađima kako bi dalo simboličko značenje novoizgrađenim ulicama u izbjegličkim naseljima. Pojava imenovanja ulica prema „starom

zavičaju“ u četvrtima s velikim udjelom izbjegličkog stanovništva već je opisana u literaturi (Crljenko i Šakaja, 2017).

Iduća su kategorija *Nazivi s političko-ideološkim konotacijama*, i može se podijeliti na tri potkategorije: NOB i socijalizam (3.1), internacionalni pojmovi i događaji povezani s Jugoslavijom i istočnim blokom (3.2) i politički događaji nakon raspada Jugoslavije (3.3).

Slika 8: Nastali i ukinuti nazivi s političko-ideološkim konotacijama među preimenovanim ulicama u Beogradu, 1990.-2017.

Izvor: *Ulice i trgovi Beograda*, 2005; *Hrvatska enciklopedija*, n.d.

Kao i s prijašnjim kategorijama, tako su i ovdje nazivi povezani s NOB-om i socijalizmom (3.1) planski ukidani i nisu zamjenjivani sličnima. Radi se uglavnom o nazivima partizanskih jedinica, ulicama posvećenim JNA i slično. Slično je bilo i s internacionalnim nazivima i nazivima vezanim uz bivši istočni blok. Kategorija *političkih događaja nakon raspada Jugoslavije* je nepostojeća među preimenovanim ulicama, no postoji nekolicina primjera novoimenovanih ulica nazvanih po 5. listopada (oktobru) 2000. godine – danu pada Miloševićevog režima – u predgrađima Beograda. Očito je da još ne postoji ideološki konsenzus među političkim elitama o potrebi kanoniziranja tog događaja.

Na kraju nam preostaje kategorija *Događaja i institucija*, u kojoj situacija ponovno liči na ranije opisane: događaji povezani s bivšom Jugoslavijom, poput Dana republike (29. studeni) ili

obljetnica događaja iz NOB-a počeli su naglo gubiti na važnosti nakon SPS-ovog gubitka vlasti u Beogradu 1997. godine, a iz centra grada su izbrisani početkom 2000-tih. Poneki događaji iz povijesti SFRJ i dalje su komemorirani u prigradskim naseljima, gdje imaju daleko manju simboličku važnost.

Kategorija *Ostalo* uključuje nazive teško objašnjivog značenja, ali i književna djela, a u ovom su radu u tu kategoriju svrstana i patronimički nazivi nekih ulica u okolici Beograda. Možda vrijedi spomenuti četvrt Čukaricu, odnosno naselje Sremčicu, u kojoj je sredinom 2000-tih zamjetljiv broj ulica dobio nazive po književnim likovima i likovima iz pučke predaje, iako ne na planskoj razini nekih zagrebačkih prigradskih naselja poput Botinca (Stanić, Šakaja i Slavuj, 2009; Šakaja i Stanić, 2011).

2.4. USPOREDBA

Usporedbom procesa preimenovanja zagrebačkih i beogradskih ulica možemo saznati puno toga o kanonu koji se u tim gradovima pokušava uspostaviti, a time i o ideološkim temeljima vlasti u današnjoj Hrvatskoj i Srbiji.

Odnos prema nasljeđu NOB-a i socijalističke Jugoslavije dominira u promjenama urbane toponimije u oba grada, ali se razlikuje prema vremenskom rasporedu tih promjena, kao i njezinim ciljevima. Dok su u Zagrebu ulice nazvane prema partizanskim borcima i komunističkim političarima uklonjene gotovo odmah nakon prvih demokratskih izbora, u Beogradu je taj proces jačeg maha uzeo tek nakon pobjede liberalne oporbe nad vladajućom Socijalističkom partijom Srbije 1997. godine, a posebice nakon njenog utvrđivanja na pozicijama moći početkom 2000. godine.

Sjećanje na Jugoslaviju i zajedničku partizansku borbu jugoslavenskih naroda instantno je dekanonizirano u Zagrebu zbog ideoloških potreba novih političkih struktura, posebice u ratnoj situaciji u kakvoj se Hrvatska tada nalazila. Oružani sukob s federalnom vojskom (JNA) i srpskim pobunjenicima samo je potencirao ovaj proces. Antifašizam se unutar zagrebačkog (i općenito hrvatskog) kanona nastojao odijeliti od komunističke ideologije i svih jugoslavenskih i ne-hrvatskih elemenata. U kanon su dodani pojedinci koji su u socijalističkoj Jugoslaviji bili osuđeni na zaborav, poput likvidiranog komunista Andrije Hebranga.

Tijekom prve polovice 1990-ih u Beogradu nije bilo tako masovnih promjena. Od toponima vezanih uz ličnosti iz NOB-a ukidane su većinom ulice i trgovi koji su nosili ime Josipa Broza Tita – što se može povezati s pokušajem predstavljanja ideološkog prekida s jednostranačkim sistemom kojeg je on personificirao, a možda i s činjenicom da je Tito bio hrvatske nacionalnosti; potencijalno neugodan moment u situaciji rata s novostvorenom hrvatskom

državom. Još prije Tita, na samom početku 1990-ih proskribirani su i slovenski komunisti (Edvard Kardelj i Boris Kidrič), kao jasan znak raskola između slovenskog i srpskog rukovodstva i njihovih pogleda na budućnost Jugoslavije. Činjenica da je Miloševićev režim pokušavao zajednicu Srbije i Crne Gore nastalu 1992. godine predstaviti kao legalnu i idejnu nasljednicu SFRJ (odatle i naziv te nove države – Savezna Republika Jugoslavija; SRJ) uvjetovao je da jugoslavenske i partizanske ličnosti (pa čak i one ne-srpske nacionalnosti) ostanu dobrim dijelom kanonski netaknute, što se odrazilo i na njihov opstanak, barem u komemorativno najbitnijem centru Beograda. Situacija se mijenja dolaskom na vlast dotadašnje liberalne opozicije (u gradu 1997., a u državi 2000. godine), koja je ideološki potpuno suprotstavljena socijalističkim idejama, ali i pretežno nacionalistički nastrojena. Pod njihovom se vlašću velikom broju beogradskih ulica vraćaju nazivi iz vremena prije Drugog svjetskog rata, a komemoriraju se i do tad previđani članovi starih vladarskih dinastija, srbijanski političari i vojna lica iz 19. stoljeća i Prvog svjetskog rata, kao i sve veći broj umjetnika i znanstvenika kao uglavnom politički „neutralnih“ ličnosti. Monarhistički političari su rekanonizirani, no pripadnici četničkog pokreta iz Drugog svjetskog rata to uglavnom nisu, osim ograničeno na gradskoj periferiji, gdje je i njihov simbolički utjecaj limitiran. Postojale su i namjere rehabilitiranja određenih pojedinaca iz kolaboracionističkog (Nedićevog) režima iz perioda okupacije u Drugom svjetskom ratu, no one su kolektivno odbačene (Radović, 2012). Opći odnos novih, „petooktobarskih“ vlasti prema komemoraciji u gradskom tekstu najjasnije je definirala sama gradska komisija zadužena za preimenovanja ulica i trgova kada je 2001. najavila da se „treba vratiti proverenim i trajnim duhovnim vrednostima srpskog naroda i time što će ulice nositi stare nazive neopravdano potisnute jednostranim vrednovanjem istorije i posle 1945. godine“ (citirano u: Radović, 2012). NOB je tako izbačen iz centra Beograda i potisnut na simbolički manje vrijednu periferiju.

Struktura kanoniziranih stranaca promijenila se u oba grada: revolucionari, komunisti i državnici bivšeg istočnog bloka izgubili su svoja mjesta i u Zagrebu i u Beogradu, i to u oba slučaja već početkom 1990-ih (npr. beogradski Trg Marxa i Engelsa 1992. je godine postao Trgom Nikole Pašića). No, dok u Zagrebu u zamjenu nisu kanonizirani neki novi stranci, u Beogradu su u gradski tekst zapisani uglavnom strani umjetnici i znanstvenici, kao i političari iz 19. i 20. stoljeća koji su ostali upamćeni kao saveznici srpske države.

Nazivi ulica s političko-ideološkim konotacijama na socijalizam i Jugoslaviju, kao i oni vezani za bitne događaje iz povijesti SFRJ izgubili su svoje mjesto i u Zagrebu i u Beogradu. U Zagrebu su dekanonizirani odmah nakon prvih demokratskih izbora, dok su u Beogradu uglavnom „izdržali“ do druge polovice 1990-ih. No, za razliku od Zagreba u kojemu niti na

periferiji više nema toponima vezanih uz značajne partizanske postrojbe, ideju bratstva i jedinstva ili bitne datume iz kanona SFRJ, u Beogradu oni još uvijek postoje u rubnim dijelovima grada.

Hodonimi vezani uz geografsko nazivlje predstavljaju drugu kategoriju koja je doživjela velike promjene. I u Zagrebu i u Beogradu je iz (širih) gradskih jezgri uklonjena većina uličnih naziva vezanih za toponimiju bivše Jugoslavije. Budući da je jedna od bitnijih uloga urbane toponimije upravo određivanje granica onoga što se smatra nacionalnim teritorijem, ne iznenađuje da su toponimi koji su trebali prikazati jedinstvo jugoslavenske države zamijenjeni onima koji opisuju željene granice novih nacionalnih korpusa. U tom je smislu simbolično jače upisivanje hodonima s referencama na Kosovo na prostoru Beograda, posebice nakon rata 1999. godine. Korištenjem kosovskih toponima u uličnom nazivlju lokalnom se stanovništvu svakodnevno potvrđuje da je Kosovo – prema stavu srbijanskih vlasti – integralni dio srpskog nacionalnog teritorija, te da se od njega ne planira odustati. Donekle slična paralela mogla bi se povući s imenovanjem jedne od najbitnijih zagrebačkih ulica prema okupiranom gradu Vukovaru 1991. godine.

Posebnu priču predstavljaju gradske periferije. U njima su procesi dekomemoracije generalno slabije organizirani i manje očiti (Crljenko i Šakaja, 2017), čemu pomaže i velik broj toponima lokalnog značenja, od orijentira i patronimika do ulica nazvanih prema lokalnim ličnostima koje generalno u toku nekoliko desetljeća padaju u zaborav. No, periferni gradski prostori imaju još neke posebnosti, konkretno vezanih uz kategoriju geografski određenih toponima. Budući da su predgrađa i prigradska naselja u pravilu novijeg datuma i predstavljaju logičan smjer širenja gradova, uobičajeno je da se imigrantske i/ili izbjegličke zajednice u njima koncentriraju (barem u jugoistočnoj Europi). Ova pojava za sobom vuče i specifično ulično nazivlje, koje često asocira na rodne krajeve doseljenika. Takav je slučaj i u Zagrebu i u Beogradu: u zagrebačkim predgrađima (npr. Dubravi) nalazi se velik broj ulica nazvanih po naseljima u Bosni i Hercegovini, dok se u Beogradskim četvrtima s velikim brojem doseljenih izbjeglica iz ratova u Hrvatskoj, BiH i na Kosovu mogu naći reference na naselja iz tih država. Tako su tijekom 2000-tih godina u Beogradu nastale Kninska, Karinska, Tenjska i druge ulice nazvane po naseljima na teritoriju RH s (povijesno) većinski srpskim stanovništvom, koje je dobrim dijelom izbjeglo upravo u beogradska prigradska naselja i četvrti.

3. ZAKLJUČAK

Zagreb i Beograd najveći su dio 20. stoljeća proveli u istim državnim zajednicama – Kraljevini i socijalističkoj Jugoslaviji. Usprkos toj zajedničkoj povijesti, danas bi se gledajući samo urbanu toponimiju ova dva grada teško moglo zaključiti da su nekad bili dijelom iste države. Ideološki prekid kakav su na prostoru bivše Jugoslavije predstavljale 1990-e godine očitovao se i u gradskom tekstu najvećeg hrvatskog i najvećeg srpskog grada. Zajednička je prošlost dekanonizirana i uspostavljeni su novi, nacionalno određeni simbolički narativi. Ličnosti i događaji koji su ukazivali na povijesnu suradnju hrvatskog i srpskog naroda postali su suvišni i kontraproduktivni za nove vlasti u oba grada i obje države. Njih su zamijenili nacionalni junaci iz starijih razdoblja, „apolitični“ umjetnici i znanstvenici (ali oni „točne“ nacionalnosti) i političari pretežno nacionalističke orijentacije. Svoje su mjesto izgubili i revolucionari i druge ličnosti koje bi mogle predstavljati simboličnu prijetnju novoj tranzicijskoj stvarnosti.

Međutim, razvoj urbane toponimije nakon 1990. godine ipak se razlikovao između ova dva grada. Nove su zagrebačke vlasti sa starim kanonom raskrstile odmah po osvajanju poluga moći i taj su postupak provele planski i detaljno. Beogradska je situacija bila drugačija – nove-stare vlasti, utjelovljene u SPS-u kao službenom nasljedniku Saveza komunista, kao da nisu bile sigurne u kojem smjeru krenuti. Revolucionarne su reference izbačene iz kanona, no jugoslavenske i antifašističke su ostale. U prvoj polovici 1990-ih stari vladari nisu se pokušali upisati u kolektivnu svijest stanovnika Beograda. Situacija se radikalno promijenila nakon dolaska na vlast liberalne, antikomunističke i antijugoslavenske opcije u drugoj polovici 1990-ih, a vrhunac je doživjela početkom 21. stoljeća. Prijašnji junaci NOB-a i socijalističke Jugoslavije postali su nepoželjni i odbačeni su iz centra grada na periferiju, ako i tamo. Iz oba su grada izbačeni i geografski simboli zajedničke države i zamijenjeni toponimima vezanim uz nove granice zamišljenih nacionalnih zajednica.

Gradovi bivše Jugoslavije predstavljaju odličan primjer utjecaja ideologije na prostor i prostora na kolektivnu svijest stanovništva. Procesi kanonizacije i dekanonizacije, komemoracije i dekomemoracije jasno su izraženi nakon svake veće političke promjene. Beogradski i zagrebački gradski tekstovi igraju vrlo bitnu ulogu u određivanju prevladavajućeg povijesnog narativa i formiranju nove nacionalne svijesti, ne samo na razini gradova kao takvih, već, zbog svojih ključnih centralnih funkcija, i na državnoj i nacionalnoj razini.

4. LITERATURA

Azaryahu, M., 1996: The power of commemorative street names, *Environment and Planning D: Society and Space* 14 (3), 311-330, DOI: 10.1068/d140311.

Črljenko, I., Šakaja, L., 2017: Periferni gradski tekst. Ulično nazivlje i spomenici zagrebačke Dubrave u semiotičkoj perspektivi, *Etnološka tribina* 47 (40), 236-259, DOI: 10.15378/1848-9540.2017.40.10.

Kujundžić, M. (ur.), 1995: *Doprinos Hrvatske pobjedi antifašističke koalicije*, Odbor za obilježavanje 50. obljetnice pobjede antifašističke koalicije u Europi i svijetu Sabora Republike Hrvatske, Zagreb.

Radović, S. M., 2012: Gradski tekst i toponimija i konstrukcija lokalnog identiteta, doktorski rad, Filozofski fakultet u Beogradu, DOI: 10.2298/BG20121103RADOVIC.

Šakaja, L., 2015: *Uvod u kulturnu geografiju*, Leykam, Zagreb.

Šakaja, L., Slavuj, L., i Stanić, J., 2009: Preimenovanja zagrebačkih ulica i trgova, *Migracijske i etničke teme* 25 (1-2), 89-124.

Šakaja, L., Stanić, J., 2011: Other(ing), self(portraying), negotiating: the spatial codification of values in Zagreb's city text, *Cultural Geographies* 18 (4), 495-516, DOI: 10.1177/1474474011414636

5. IZVORI

Grupa autora, 2005: *Ulice i trgovi Beograda 1-2*, Biblioteka grada Beograda, Beograd.

Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/> (10. 9. 2019.)

N1 Hrvatska, 2017: Dogovor s Bandićem – evo što su dobili Esih i Hasanbegović. *N1*, 7. srpnja, <http://hr.n1info.com/Vijesti/a216643/Dogovor-s-Bandicem-evo-sto-su-dobili-Esih-i-Hasanbegovic.html> (10. 9. 2019.)

Net.hr, 2017: Evo što je Tuđman 1997. govorio o Titu: „On je bio čovjek koji je, i kao komunist, uvijek ostao Hrvat“. *Net.hr*, 27. lipnja, <https://net.hr/danas/hrvatska/evo-sto-je-tudman-1997-govorio-o-titu-on-je-bio-covjek-koji-je-i-kao-komunist-uvijek-ostao-hrvat/> (10. 9. 2019.)

Službeni list grada Beograda 1990-2017, vol. 36-63, Gradska uprava Grada Beograda.